

Napló szerkesztőségében: hónapokig együtt dolgoztak, s csak az újság gazdát cserélése az új politikai szituációban készítette mindkettőjüket, hogy más publikálási lehetőségek után nézzenek. Ezért is írhatta Kosztolányi Ady halála után a legszebb kortársi emlékezők egyikét a *Nyugat* 1919-es Ady emlékszámába.

Műhelye volt Kosztolányinak is a redakció. Réz Pál, a kötet gondozója nagyon értékes filológiai munkát is végzett, amikor feltárta az író életművének ezt a majdnem ismeretlen tartományát. (Bevezető tanulmánya, *Kosztolányi, a hírlapíró* is igényes kísérlet e nehéz történelmi fordulókön átívelő pálya ilyen szempontú magyarázatára.) A kötet írásaiból nyomom lehet követni: hogyan alakult, fejlődött — Kosztolányi, a hírlapíró, s hogyan kísérletezett kis miniatűrjeiben (*Egy villamos-afférről, Álom és ólom, Titánok hajója, 1912. május 23*) az *Alakok*, s a későbbi nagy Kosztolányi-novellák írója. Míután azonban most még csak a négy kötetre tervezett sorozat első darabját tartjuk kezünkben, úgy gondoljuk, hogy ezt a műhelyt az egészet ismerve mutathatjuk majd be hűségesen.

Varga József

Izsák József: Tamási Áron. Kisonográfia. Bukarest, 1969. Ifjúsági K. 168 l. 8 t.

Az információk már-már áttekinthetetlen felhalmozódása folytán napjainkban fokozatosan átalakul a tudományos irodalom fogalma, s átalakulnak a tudományos publikációkkal szemben támasztott igények is; a filológiai mindentudás, a tárgyhoz tartozó szakirodalom hiánytalan kritikai feldolgozása lassan megkövetelhetetlennek minősül, s némely — nemcsak irodalmi — tanulmánytípusok megítélésekor máris hajlunk arra, hogy a források és adatok szigorú ellenőrzése helyett a gondolatok eredetiségét, a megközelítés eleganciáját tartjuk fontosabbnak. A marosvásárhelyi Izsák József Tamási-portréja az irodalomtörténeti monográfiák eme fajtájához tartozik. Lemond a jegyzet-apparátusról, a korrajznak és biográfiának szentelt lapok csak sietős összefoglalásai korábbi ismereteinknek; új adatot — tudommal — csak egyet közöl (Tamási és az erdélyi kommunisták személyes összejeveteléről a Vásárhelyi Találkozó előestéjén; 149.). Vannak az esszéisztikus törekvéseknek a kisebbségi helyzetből fakadó különleges indítékai is (könyvészeti nehézségek, a közönség egészéhez szólni kívánó pedagógiai igény stb.), de általánosabb okok is hatnak, a jelenség, a műfaj világszerte terjed. Izsák

„kisonográfiaja” gondolatokban gazdag, friss, polemikus szellemű írás, lépten-nyomon meglep eredeti megfigyeléseivel, amelyeket a későbbi vizsgálatnak — egyetértéssel vagy vitázva — tudomásul kell vennie.

Munkája legfőbb szemléleti újdonsága, hogy a modern világirodalom alkotásain paléozott izléssel közelíti meg Tamási oeuvrét, a korszerűt, az egyetemeset hangsúlyozza művészetében; nem szakítja ki korából és földrajzi-történelmi környezetéből, de azokat a mozdulatait emeli ki, amelyek túlmutatnak a szűkebb tér és idő megkötő-megmértető kívánalmain, és mai szellemi világképünk részei lehetnek (a Tamási-élet terén és idején természetesen a két világháború közötti székelység lét- és tudatviszonyait értve, amelyekben egész művészeté, a későbbi is, olyan mélyen gyökerezik). Módszere nem a belemagyarázó aktualizálás, hanem a mondanivaló és stílus korszerű elemeinek tudatos összesítése, a jelentés- és indulat-tartalom számunkra izgalmas részének újrafelfedezése. — Így Tamási első korszakáról szólván újszerű módon népi romantikájának avantgarde vonásait hangsúlyozza, a korai novellákban és a *Szűzmáriás királyfi*ban az expresszionizmus és a szürrealizmus mély nyomait mutatja ki. Olyan sokat vitatott és sokféleképp magyarázott fogalmak, mint Tamási „panteizmusa”, „messianizmusa” vagy „pogánysága” is új megvilágítást kapnak így, veszítenek különcködő, provinciális jellegükből s alárendelődnak az avantgarde világkép és életérzés centrális motívumainak: a lázadásnak, a kitörésnek, a modernizmus forradalmi erjedésének (36–39., 63. skk.). Megfontolandó gondolati adalékok nyújt ez a teória irodalomtörténeti részletkérdések megoldásához is, amilyen pl. a *Szűzmáriás királyfi* és Szabó Dezso *Csodálatos élete* közötti kapcsolat vitája; Izsák épp „az expresszionista életérzést és stílust” látja a két mű érintkezési pontjának, s ez persze nem Szabó Dezso leleménye, hanem a húszas évek Európa-szerte elterjedt irányzata volt (62.). Kérdéses viszont, hogy az avantgarde áramlatokat Tamási valóban Amerikában ismerte-e meg, mint Izsák feltételezi (37.); valószínűbbnek látszik, hogy a háború, Trianon, a zaklatott kor élményei által előkészített lélek magyar és külföldi irodalmi példákban fedezte fel az avantgarde életérzést és kifejezésmódot, hogy az igazolja és erősítse saját ösztönös törekvéseit. Itt a nagyvonalú hipotézist alapos részletkutatással, a fiatal Tamási olvasmányainak s ezek hatásának rekonstrukciójával kell majd ellenőrizni.

A szerző koncepciója szerint Tamási avantgarde művészi látását a harmincas évek elején „szinpompás, gazdag érzelmi telítettségű, életkedvtől és humortól áradó, realista

tartalmú esztétikum” váltja fel. Izsák szemléletében a realizmus ha nem is parttalan, de igen rugalmas fogalom, s Tamásival kapcsolatban az erőteljes regionális színek éppúgy hozzátartoznak, mint a „mitoszalkotás”. De szó sincs az évszázados elmaradottság őrizte, korszerűtlen mitoszok igazolásáról; a test és lélek vélt ellentétének bölcséleti problémáját, az ázsiai mélykultúra, a lélek-vándorlás és a buddhizmus „misztifikációit” Izsák rendre elutasítja, akár magával Tamásival, akár — s ez a gyakoribb eset — kommentátoraival vitatkozik (pl. 84–85. stb.). A mitizáló Tamási jelképes-áttételes kifejezőmódját és a desiffrirozás helyes módszerét így jellemzi: „Sokkal közelebb tapintható közegekben keresgélünk, ha Tamási jelképeit, képes beszédét átfordítjuk szubjektív fogantatású életbölcsöletének köznapjait jelentésére, ha képzeletének sűrűjében megtaláljuk azok reális tartalmát.” (85.) Izsák szerint tehát Tamási mitoszalkotása: a reális világ elemeinek összerakása a fantasztikum törvényei szerint egy mitikus-költői világgá. Így találja meg a valóban korszerű gondolati mondanivalót a *Jégtörő Mátyás*ban is: „Tamási korunkba beleérző szorongást fogalmaz meg, azt a nyugtalanító gondját, részben tapasztalatát századunknak, hogy a tudomány a gonosz hatalom kezében az emberiség legfőbb veszedelmévé válik. (...) a vándorszellemet nyugtalanító gyötremlmek — az író világban való idegenségét, féltelmét, aggodását revelálják” (86.). Többek között ennek az interpretációnak gondolati következménye az összefoglaló fejezet kissé meghökkentő, mindazonáltal érdekes összehasonlítása, amely Tamási és Franz Kafka világa közt keres érintkező felületeket. Kimutatja a parabola és példázat közlésformájának és a „mitoszalkotó” realizmusnak közösségét s az életérzés és tematika váratlan egyezéseit, pl. az elidegenedés, a keresés, az állat és átváltozás motívumait. Ugyanakkor Izsák érzeti, hogy itt nem azonoságról, hanem a „század közérzetének és irodalmának” ellentétes egyenlőségeiben is megnyilvánuló közös sajátosságairól van szó, jelzi, hogy Tamásinál az elidegenedés érzete inkább ösztönösen bukkant fel, s a talán még fontosabb különbséget, hogy „Kafkától eltérően foglalkoztatta a világ megváltoztatása, a társadalom és egyén felemelkedése egy emberibb világrendbe, elszakíthatatlan gyökerekkel kapaszkodott jól körülhatárolt népi világába” (158–161.).

Alap gondolatát, a Tamási-féle népiség modern és egyetemes mivoltának tételét Izsák beható analízisek során sugallja és bizonyítja, könyve legfőbb értéke éppen a műelemzések sorozata. Elkerüli az 1945 előtti irodalmi megítélés olykor ma is ható polarizáltságát, a bírálók ama egyoldalúságát,

hogy a Tamási műveiben elválaszthatatlanul összetartozó elemek, a „valóság” és a „költői-ség” közül az egyiket eleve többre becsülték a másiknál, s vagy játékosagát, tartalmi szűrerealizmusait kárhoztatták (Gaál Gábor), vagy szociális-realista társadalomkritikáját (Németh László). Izsák elfogulatlanul felfedezi az értéket az eddig szinte minden kritikusan által hibáztatott *Czimeresek*ben — de a *Jégtörő Mátyás*ban is, a realista *Szülőföld*-domben — de az *Énekes madár* tündéri idilljében és a *Tündöklő Jeromos* csúfondáros komédiájában is. Elvi kritikájával többnyire a hamis gondolati tartalmat, az írói filozofálás félszégeit célozza meg, vallja, hogy Tamási ösztönös, intuitív írói alkat, s legnagyobb gyengéje minden időben a bölcsélet volt. — A műelemző Izsák másik erénye a stilisztikai kérdések iránti beható érdeklődése és szakszerű tárgyalásuk. Finom nyelvi megfigyelései plasztikusan kiemelik az avantgarde-korszak és a harmincas évek klasszicizálódó realizmusa ellentétét, majd a későbbi idők válságának azt az árulkodó jellegzetességét, hogy a tartalmi elszürkületől való félelmében Tamási gyakran a stílus túlzó ékesítésében, csiszolásában keres fogódzót. Sikerült művek elemzésében a stílus mint a tartalom és hangulat szerves része jelentkezik; az *Énekes madár* atmoszférájához költőien dúsitott tájnyelv, a *Bölcs és bagoly* szikárabb, tárgyiasabb világához az újraköltés nélküli „realista hitelű nyelvi megformálás” tartozik stb. S műhelytitkot, rejtett írói szándékot és elgondolást fed fel az olyan stilisztikai észrevétel, mint a *Szirom és boly* nyelvének túlzó líraiságát magyarázó: Tamási „úgy vélte, hogy a sematizmus egyoldalúan — a költőieség hiányából eredt”, s amikor a sematizmus lejáratva témához nyúlt, ezt kiegyenlítendő a túlzásig és mesterkéltésséig a nyelvi kifejezésre irányította figyelmét (96.).

Szerény jegyzete szerint a szerző tanulmányával egy későbbi nagyobb irodalomtörténeti monográfia alapját kívánta megvetni, „amely átfogóan összegezi a szocialista köztudatunkba befogadott Tamási-képet” (162.). E kismonográfia pusztán újszerű kérdésvetéseivel révén is alkalmas arra, hogy a kutatást a későbbi szintetizálás feltételeinek megteremtésére serkentsen; ismereteink hiányaira, feltárandó részterületekre figyelmeztet (az európai irodalom és Tamási, népiség és avantgarde, stilisztikai vizsgálatok stb.), s szellemes, olykor provokatív feltételekkel ingerel a további kutatásra. Azzal pedig, hogy mintegy madártávlatból veszi szemügyre az életművet, s nemcsak Erdélyt meg Magyarországot, hanem jelzéseivel Európát is bele tudja foglalni a képbe, nem merül el a részletekben, s bár érzeti, de nem nagyítja ki az elválasztó-megkülönböztető voná-

sokat — mindezzel olyan „meglepetést” készít elő, amilyen Thomas Mann Józsefét éri, midőn Egyiptomban fedezi fel ősei élet-érzésének megfeleléseit, párhuzamait: hogy a nagyobb téregység és a kor azonossága még a látszólag idegen vagy ellentétes közös-ségek egyedeire is rányomja közös bélyegét, hogy a különböző, a regionális is fölmutat-hatja az egyetemesség jegyeit.

Csűrös Miklós

Darvas József: Az író vizsgálja. Bp. 1968. Szépirodalmi K. 535 l.

„A mi írónk soha nem maradhattak csu-pán csak írók, a csengő rímek, gazdag for-rású mesék, elvont szépségek szerelmesi, hanem a harcosok és próféták, a »muszáj-Herkulesek« szerepére kényszerültek min-den időben.” — A „példamutató nagy ikerpár” egyik tagját, Kodály Zoltánt ünneplő Darvas József vetette papírra e sorokat még 1942-ben, ám *Az író vizsgálja* c. kötet írásából kitetszik, hogy — mutatis mutan-dis — mindmáig nem vesztették érvényü-ket. Ars poeticaként és értékmérőként egyaránt szerep jut nekik, míhelyst az irodalomra fordul a szó. Bárkit vallasson is e sokféle célú és rendeltetésű írást összegereblyező gyűjtemény az íróelődök és — kortársak közül, a mélyben mindig ilyen kérdések nyug-talankodnak: Quo vadis? Jól sáfárgodsz-e a rád bízott talentumokkal? Vállalod-e a „muszáj-Herkules” szerepét? Mi az elképze-lésed népünk felemelkedéséről és a magyarság jövőjéről?

1937-ben kelt a kötet első, íróit megidéző elfuttatása, 1965-ben az utolsó: a szerző és Budapest arcképe, a *Város az ingoványon* születésének idején. Ismervén Darvas élet-útját, aligha lep meg bennünket, hogy azok-ról szól a legsűrűbben, a legnagyobb meglep-séggel, akik — mintegy a szabályt erősítő kivételként! — áttörtek a paraszti sors „áttörhetetlen közegén”, de hívek marad-tak a lenticéhez, s a nép nyomorát, a változ-tatás szükségét kiáltották élethosszigan. Ezért kap értő, méltató, helyenként magasz-taló szót Móricz Zsigmond, a napszámos-költő Nagy Imre, a „népiek” balszárnyáról pedig Szabó Pál és Veres Péter. Ám ki vádol-hatná Darvast szükkeblűséggel? Már 1939-ben fennen hirdeti József Attila korszakos jelentőségét (későbbi írásaiban vissza-vissza-térő stílusfordulatok árulkodnak a proletár-költő kimoshatatlan hatásáról); 1944-ben pedig a forradalmár-vátesz Atyt mutatja fel mindenki okulására. Darvas szemmértéke jó, az arányokat ritkán véti el, értékítéleti általában egybecsengenek az irodalomtörté-

netével, s az irodalmi folytonosságról vallott nézeteire is bólinthatunk.

A hűség és a jobbító szándék érdekli az íróit mindenekfelett. Érvéleiseiben épp ezért bizonyos egyszálúságra is figyelmeztetünk. Túlon túl csak a lázító, a jobbra felhívó dokumentumot látja és látta a vizsgált művekben, s kevésszer, kevés szóval vallatja meg esztétikai értéküket. Pedig már 1941-ben tudta; „Szocialistáknál gyakori tévedés, hogy az irodalmat csupán a társadalomvál-toztatás egyik eszközeinek tekintik.” Darvas sohasem tör komplex esztétikai elemzésre, hisz nem a „mozgó esztétika” műfajában jeleskedik, a szépírótól mégis fűszeresebb, árnyaltabb, hajlékonyabb elfuttatásokat vártunk volna. Főként az 50-es évek első felében született írások senyvednek e fogyat-kozástól, lévén valamennyiük más szempont-ból is problematikus. Darvas akkortájt — sokakkal egyetemben s nagyon vulgári-san — az irodalompolitikát az exigenciák tudományaként kezelte, s megjegyzési mö-gött gyakorta felrémlik a zsdánovi esztétika. Szabó Pál szemrehányást kap, mert az *Isten malmai* c. regényében „A munkásosz-tály, a párt vezetőszeropének tudatos írói ábrázolása nem volt még elég sikeres”, a Móricz-életműről pedig ezt olvashatjuk: „Nem a tehetségén múltott, hogy óriás volta elle-nére is töredékes maradt... Azon múltott, hogy amikor elindult, még csak a parasztság írójaként lehetett elindulni — és amikor hatalmas alkotó tehetsége teljes virágjában kibontakozott, már csak a forradalmi mun-kásság nézőpontjából, szocialista realista módon lehetett volna az egész magyar tár-sadalmat — s a kiutat is — megmutató nagy magyar prózát megteremteni.” — Aligha igaz, hogy „a fasizmus korszakában, s egy-ben a győzelmesen épülő szocializmus kor-szakában az irodalom, a költészet legmaga-sabb csúcsai felé törni csak a munkásosztály-lal együtt, a marxizmus világnézetével lehetett”, hisz például Thomas Mann sem ezen az úton járt. A dogmatikus irodalom-szemlélet jegyében vitatja el Darvas a Nyu-gat-mozgalom majd minden érdemét, jel-lemzi „a megalkuvás útjára tért” költőnek Babitsot, s minősíti somnásan fasisztának André Malraux-t. Az utóbb említetteknek aligha ártnak ma már az efféle vádaskodá-sok, a szerzőnek viszont annál inkább. Kikez-dik a hitelét, erősen kérdéssé teszik jóhi-szeműségét. Nem gondoljuk, hogy Darvas ugyanígy vélekedik napjainkban is, de talán valamiképp jeleznie kellett volna (akár egy elő- vagy utószóban), hogy azóta módosította álláspontját.

Igaztalanok volnánk, ha tovább szaporít-anók a kifogásokat. Erős közéleti affinitású szépíró, nem pedig irodalomtörténész-esztéta művét vettük szemügyre. A szépíró, az iro-